

pavićeva naučna djela kao izbor za proučavanje piščeve poetike (III)

jovan delić

Da li odista Pavić primjenjuje ova poetička načela u romanu? Što se prvoga tiče, valjalo bi napraviti jednu uporednu sintaksičko-stilističku analizu Pavićevih pripovijedaka i romana, što će u našoj knjizi izostati. Simptomatično je, međutim, da pojedine priče nalaze svoje mjesto u Pavićevim romanima, a da pritom njihova sintaksa nije izmijenjena. S druge, pak, strane, Pavić je ovo načelo — makar prema sopstvenom priznanju — primjenjivao radeći na **Hazarском rečniku**, o čemu će biti riječi kad budemo posmatrali ovaj Pavićev roman u komparativnom kontekstu. Za drugi dio navoda je upravo **Hazarски rečnik** najbolja ilustracija: tamo je pripovjedačka proza »progutala« i »poetski«, i »dokumentarni« i »naučni« jezik.

Najzanimljiviji dio Pavićevog teksta — ako se izuzme prvi — počinje osmim fragmentom, gdje se govori o sopstvenom viđenju i rešenju položaja pisca u djelu. Taj je fragment povezan s Pavićevom temom »iščezavanja autora«, što smo je sreli u pojedinim pričama, a neposredno s njim u vezi je i položaj čitaoca, o čemu će biti više govora kasnije.

Autor je ograničen sopstvenim vremenom i sopstvenim životom kad pokušava da u svoje djelo uključi šire vremenske raspone, kad pokušava da svojim djelom obuhvati prošlost, sadašnjost i budućnost:

»Autor mora najpre kao glista da pojede svoj put da bi se pomerio dalje, a radnja mora da prođe kroz piščev majušni trenutak kao kamila kroz iglene uši. Shvativši tako da je pisac upravo osnovna smetnja potrudio sam se da pisca u svojoj prozi dovedem u pitanje što je više moguće, da svoje inicijale M. P. shvatim kao uobičajenu administrativnu formu pod dokumentima m(esto) p(ečata). Tako su moje knjige mogle biti građene na širokim vremenskim rasponima, u njih je ugrađeno nešto što bi se moglo nazvati prenapregnutim vremenom, (kao što se tavanić velikih zdanja drže prenapregnutim betonom) i ja sam bio doveden u položaj da se nadem na raskršnici između dve večnosti, prošle i budućnosti.«

Tako je »prenapregnutim vremenom« moguće u jednom stvaralačkom trenutku objediniti prošlost i budućnost i biti jednako odgovoran prema objema. Moguće je, jer za Pavića »literatura, kako je već zapazeno, i nije ništa drugo do jedan dobro režiran san. San koji je stariji od sanjača. Što više, tim bolje.«

U dodatnoj napomeni Pavić se određuje prema tvrdnji Cvetana Todorova »da fantastika mora izazvati strah ili jezu«:

»Ne slažem se sa tom definicijom fanstatike, ali bih rekao sledeće: strah je relevantan za pisca, a ne za čitaoca. Dugo sam mislio da je priča koju strasno volimo dok nastaje, ona prava: da je ljubav jemstvo da ste na tragu. Sada znam da ima još pouzdanije jemstvo. Ako se bojite dok pišete na pravom ste tragu. Još nešto: treba više voleti svoje zablude nego tude istine.«

Od dva fragmenta o čitaocu, drugi je relevantniji za Pavićevu poetiku i direktno nas dovodi pred **Hazarски rečnik** i njegovu problematiku:

»Zadatak je pisca da knjige izvuče iz ravnodušnosti da ih nagna da čitaoca učine odgovornim za ono što se u knjigama zbiva. Neka se uplaši majčin sin ulazeći da mu se ne sruši na glavu krov, neka ga podupre rukom. Neka se uplaši onog što ga čeka skriven negde u dubini zgrade u mraku kroz koji vodi samo crveni konac.

I suviše smo navikli čitaoca da je mašta samo u nadležnosti pisca. I da se njega, čitaoca, ta stvar uopšte ne tiče.«

Slične stavove o čitaocu naći ćemo i u Pavićevim romanima, a videli smo od kakvog je značaja uloga čitaoca i publike i za Pavića književnog istoričara.

Fragment o položaju kritičara Pavić počinje rečenicom iz **Hazarskog rečnika**:

»Kritičari su kao prevareni muževi: oni poslednji doznaju novost.«

Ovog puta je ironična žaoka adresovana na srpski, prije svega beogradski književni krug, koji je, prema Paviću, kasno »saznao« za modernu fantastiku. Utoliko više ističe zasluge onih koji su to »saznali« pravovremeno: Donata i Uroševića, kojima pridružuje i Božu Vukadinovića, a s razlogom ukazuje na izuzetan značaj pojave novosadskog pisca, kritičara i istoričara književnosti Save Damjanova i na njegovu dragocjenu knjigu **Koreni moderne srpske fantastike**. Na drugim mjestima je lako naći Pavićevu pohvalu pjesnicima zaslužnim za prodor fantastike (V. Popa, M. Pavlović, R. Livada), urednicima i kritičarima koji su je objavljivali i podržavali (Z. Mišić, J. Acin).

I u ovom tekstu Pavić prvi figuru vraćajući se Horaciju i dovodeći ga u vezu s Borhesom: Borhes je »išao dakle na stvaranje upravo onog što je Horacije zabranio piscima u prvoj rečenici svoje **Ars poetica**«. Sam postupak nije nepoznat; novo je prevredovanje i status.

Pavić i u zaključku svog poetičkog teksta ističe »da ne bi trebalo o fantastici i nemimetičkoj književnosti govoriti odvojeno od ostale književnosti. Cilj bi verovatno ležao u poruci koju ostavlja drevni Lepenski vir i koju nam je iščitao Dragoslav Srećević ističući da u toj kulturi figuralna (mimetička) skulptura stoji ravnopravno uz apstrakciju i anikoničnu skulpturu.«

I u ovom zaključku se vidi Pavićeva spisateljska strategija: pročitati govor pradedne prošlosti na moderan način, kao neku sasvim aktuelnu i živu poruku modernom čovjeku. Kao što nam priče o Hazarima

saopštavaju nešto sudbinski važno, isto tako nam ima šta reći davno potonuli i arheologijom vaskrsli svijet Lepenskog vira. Pavić tu ima i tvrdog svjedoka u pjesniku **Miodragu Pavloviću**.

Pravog je u nauci o književnosti danas najpoznatiji kao čovjek sinteze, kao književni istoričar koji je uspio svoja analitička istraživanja i pojedinačne studije ugraditi i u jednu književnoistorijsku viziju. On se pri tom opredijelio za onaj period koji je bio svojevrsna »tamna tupa« u srpskoj istoriji književnosti, a mogao bi se označiti kao period od 17. do polovine 19. stoljeća. To je period koji je najvećim dijelom svojevremeno ili izmakao Skerlićevoj pažnji ili je bio drugačije kod Skerlića interpretiran, a do njega nijesu dospjevali istraživači stare srpske književnosti. To je, prema Paviću, vrijeme radanja nove srpske književnosti, kako izričito govori naslov njegove treće sintetičke knjige. Pavić je svoju književnoistorijsku viziju postepeno nadograđivao. Prvo se pojavila **Istorija srpske književnosti baroknog doba (XVII i XVIII vek)** u »nolitovoj« biblioteci »Sinteze« 1970. godine. Devet godina kasnije pojavljuju se kod istog izdavača i u istoj biblioteci pavićeva **Istorija srpske književnosti klasicizma i predromantizma. Klasicizam**. Treća knjiga, **Radanje nove srpske književnosti**, pojavila se u elitnoj biblioteci Srpske književne zadruge »kolo« (LXXVI) kao 506. knjiga (Beograd, 1983).

Pravi preokret u srpskoj književnoj historiografiji izazvala je Pavićeva knjiga o baroku, koja je privukla pažnju i stranih istraživača. To će i za naše istraživanje Pavićeve poetike biti najkorisnija od tri navedene knjige: nudi najviše materijala za bolje razumijevanje Pavićeve proze.

Već su ističani beletristički kvaliteti ove Pavićeve književnoistorijske proze, a Branimir Donat je u njoj nalazio, ne bez razloga, elemente prave, autentične fantastične proze. Kada tu knjigu danas ponovo čitamo, s iskustvom čitaoca **Hazarskog rečnika**, nameću se već na prvoj stranici literarne asocijacije i analogije. Ono što Pavić piše o vizantijском iščezlom svijetu poredivo je sa sudbinom hazarskog iščezlog svijeta.

»Ne zna se kakvi bi bili rezultati kulturnog razvoja Evrope sa privilegovanih pozicija Istoka kao legitimnog nasljednika antičkog sveta, da Vizantija nije uništena. O tome smo u mogućnosti da sudimo samo na osnovu onoga što je u renesansi spašeno u posljednjem trenutku kalemljenjem sačuvanih ostataka antičkog sveta na sporednu granu latinske varijante tog sveta. O tome, uostalom, može da se sudi jedino sa pozicija tog, spašenog sveta, a to verovatno znači da će sudovi ići na štetu onog drugog iščezlog.«

Iščezli svjetovi ostaju samo kao interpretacija, kao blijedo, najčešće ideologizirano, ili modelovano prema tuđim svetonazorima, sjećanje preživjelih, i interpretacija koja dolazi iz perspektive preživjelih svjetova. Nije li to problematika **Hazarskog rečnika**?

Pavić je u beletristici skon paradoksu i naizgled alogičnim afizimima i misaonim spojevima. Ima toga i u njegovoj naučnoj prozi, gdje je paradoks usklađen s prirodom i funkcijom naučnog teksta, u funkciji ilustracije paradoksalnog hoda istorije, ali nije izgubio od čara paradoksalnog obrta: pisac istorije srpskog baroka je, naime, u situaciji da »piše istoriju barokne epohe u jednoj književnosti koja nije imala renesansu«.

Pavićeva priča o srpskom baroku smještena je — slično priči o Hazarima — na raskršću svjetova i religija, pa ako čitalac nije svježeg sjećanja, lako mu se može pričiniti da je sljedeću Pavićevu rečenicu pročitao u njegovom romanu-leksikonu; a ona je prva rečenica iz uvodnog dijela istorije baroka:

»Na Balkanu, na prostoru nekadašnje vizantijske imperije i nestalog srpskog srednjovekovnog carstva, razapeta na tromedi kontinenta, filozofija i religija (pravoslavlja, katoličanstva i islama), raskomadana nemirnim i promjenljivim granicama dve velike imperije — austrijske i turske, na jugu presečena i mletačko-turskom granicom, rasuta u oblasti tude etnički i jezički, srpska književnost se ostvarivala tokom XVII i XVIII veka u jednom lutajućem narodu, najvećim delom i stolicima već podvlačenom turskim, austrijskim i mletačkim zavojevacima, u sredini bez redovnih kulturnih i društvenih institucija, bez političkog i kulturnog sedišta, u okvirima jednog ogromnog područja.«

Raskršnica i susret svjetova i kultura, njihova smjenjivanja, sudaranja, prožimanja i potonuća — to su omiljene Pavićeve teme. Tu su takođe i teme pripadnosti najistaknutijih ljudi jednog, srpskog naroda, raznim vjerama i svjetovima; seobe i raskoli tog svijeta, ali i stvaranje kulture u potpuno nenormalnim i neobičnim uslovima. Dvije rečenice koje slijede ilustrativne su u tom pogledu i otkrivaju proznog pisca.

1) *»Dok u XVI veku rođena braća Sokolovići zauzimaju vodeća mesta na čelu otomanskog carstva i srpske crkve, jedan kao carigradski vezir, drugi kao pečki patrijarh, dotle krajem XVII veka dva srodnika, obojica Crnogorci, Arsenije III Carnojević, srpski patrijarh, i Andrija Zmajević, »primas srpski« i nadbiskup barski, zauzimaju vodeće položaje na čelu pravoslavnog i katoličkog dela tog istog naroda, pa su te ingerencije izražene i u njihovim titulama.«*

2) *»Omedena nemirima i ratovima na austro-turskoj granici, seobama Srba iz turske u austrijsku (1690. i 1738) i iz austrijske u rusku carevinu (sredinom veka), srpska književnost se dalje, tokom XVII stoleća, razvijala u krilu jednog lutajućeg, »stranstvujućeg« naroda, lišenog jedin-*

stvene teritorije, pod vlašću isto tako lutajuće crkve, poglavara koji se selio s narodom.

Puna razbokorena rečenica, reprezentativne ličnosti i momenti, sudbinska slika jednog naroda osuđenog na diobe i lutanja, ponoća istorijske slike, bogatstvo doživljaja — sve se to u ciglu dvije rečenice ogleda, u dvije rečenice koje mogu izdržati poređenje s onima iz Pavićeve umjetničke proze.

I u ovoj knjizi je čitalac na jednom od povlašćenih mjesta, pa su mu posvećena posebna dva odjeljka: **Čitalac kao potpisnik književnog dela i »Čitalac-prosjak«, ili tajna zlatne minduše.**

»Iza ovih velikih napora, koji srpsku književnost XVII i XVIII veka bacaju sa Istoka na Zapad, iz jedne književne sfere u drugu do koje se mora probijati s velikim naporima, iz ove borbe za nov književni izraz, za osvajanje novog stila, za aktualiziranje književnosti, iza ovih upornih pokušaja da se reformišu književni jezik i pravopis, da se omogući rasturanje knjige prepisima, »bakarnim tipografijama« i štampanom rečju — stoji kao osnovni pokretač svega toga čitalac književnog dela. Borba za »visokog« čitaoca to je u svom posebnom, i za ovu epohu simpatičnom, obliku jedna od važnih osobina barokne književnosti uopšte. Ona je tako izrazita da bi se moglo reći kako barok prestaje onog trenutka kada se pisac i čitalac književnog dela osele jednaki, a traje sve dotle dok visoka ličnost kojoj je barokno delo posvećeno i upućeno potpisuje to delo na uglednijem mestu od njegovog književnog tvorca. A upravo takav je slučaj s gotovo svim važnijim delima srpske književnosti ove epohe. To se oseća, taj se čitalac imenuje u svim žanrovima; u poeziji, koja je puna panegirika, u drami, u prozi. Knjige su posvećene visokim ličnostima svetovne i crkvene hijerarhije, koje su u isto vreme naručioc književnog dela, mecene i zaštitnici pisaca i glavni čitaoci njihovi.

Slijedi cio spisak važnijih djela i ličnosti kojima su posvećena i čija imena zauzimaju i značajnije i istaknutije mjesto od piščevog. Eminen-

bio dan razornog zemljotresa u Dubrovniku i da je pismo upućeno mrtvima.

U jednom od fabularnih rukavaca (**Đavolji znoj**) priče **Blejzer boje mora** glavni junak je još jedan srpski barokni pisac — Sava Vladislavić grof Raguzinski — koji je razgraničavao Kinu i Rusiju u doba Petra Velikog i negdje u neshvatljivim daljinama podigao crkvu Svetom Savi Srpskom.

Među podsticajnim djelima za Pavićevu prozu svakako su i **Hronike** grofa Đorđa Brankovića, djelo koje sam Pavić spominje u svom tekstu o baroknim elementima u **Hazarskom rečniku**.

Od tekstova čiji su tragovi neposredno osjećaju u Pavićevoj prozi, a bili su predmet Pavićevog proučavanja, navešćemo još i jedan Venclovičev poetski medaljon, kome se, prema Paviću, »može naći paralela« tek danas »u delima Vaska Pope i Miodraga Pavlovića«. Evo tog medaljona koji valja porediti s Brankovićevim **Kazivanjem o Adamu bratu Hristovom iz Hazarskog rečnika** i uvjeriti se u prisustvo istog motiva:

»Meso od zemlje,
kosti od kamena,
oči od vode,
krv od rose,
para i odihovanje od vetra,
razum, pamet od oblaka,
umlje s andelske brzine.
Kad umre, u to mu se telo
opet vraća«.

Vidjeli smo već koliko Pavić drži do »zagonetačkog postupka« (Pavićev termin kojim se označava jedan od postupaka u baroknom pjesništvu) u svojoj prozi. Podsticaj je mogao naći u baroku u »pesmama — za-

MAGDALENA SVLAČI ČARAPE OBE

Dok svlači polako čarape
Njene na suncu pocrnele ruke
(U biti svojoj nalik na očajni život štuke)
Pretvaraju se u ššššape

Ali istovremeno
Svlači čarape obe(!)
Tačno u sredini svoje sobe
Upadljivo i mazno ali ne oduševljeno

Pušta povremeno vetrove
Kao velove
I dišššše dubbboko

Češe li češe sramnicu i bedro
U ogledalu ne izgleda vedro(!)
A svrbi je i desno oko

RUŽIČASTO O RUŽIČASTO

Magdalena sa svoje omalene terase
U ružičastom kostimu
(Olaškavajući ti ovde obaveznu rimu)
Razgleda široke narodne mase

Ponekad diskretno pljune
Na raznobojna kola
(Mnoooooo značajnija od tvog
romantičnog bola)
Oštirija od kame a mekša od vune

svrab borislav milić

Jutros je po običaju kakila
Uz kafu cigaretu popušila
I treptala vragolastim očima

Mrmrlja nešto i na račun blagog boga
Misleći uzgred na stomatologa:
Jedan joj se zubici klima

DON KIHOT I NARCIS

Don Kihot je upecao Narcisa
Običnom udicom ovoga veka
Obloženom glistom boje bureka
u jezeru pod krošnjama tisa

Nije ga ispekao već ga je pustio na slobodu
I dao mu lozinku da ne prođe kao lud
Kroz špalir koji se zabavlja ako te probodu
Lepotom od koje se zaista nema kud

Don Kihot je u večernjem odelu
Podneo izveštaj o znatnoj lovinu

Onima koji se skrase u pepelu
A dotle divljaju u nizini

Čenjeni skupe da ste samo čuli šapat tisa
Dok sam ja Don Kihot umoran i lep
Izvlačio Narcisa a glista je u grlu Narcisa
Zastala i zgrčivši se postade čep

Te ništa božansko ne otkoči sa usana
Ostalo je u srcu odbijeno od čepa
U srcu Narcisa a on je ozbiljna rana
pod ovim svodom gde je svaki drugi zavrnut
i šepa

A vi mi prebacite meni Don Kihotu
Što vam sve to pričam u večernjem odelu
Ali mi i danas imamo oko glave strahotu
Pa je svedjedno šta ja nosim na telu
Sve je nesigurno i meni je do šale
Stalo čini vam se. Ne, bol je moj glas
I zato zatvaram usta da iz njih ne izlaze male
Istine tražeći u veličini spas

Ali pecajte Narcise ima ih koliko i vas
A što se tiče glista — prekopajte obalu
Na tom poslu svaki utrošeni čas
Namrštiće se ako ovo primite za šalu

Čujete li šta sam vam rekao
Običnom udicom i pod krošnjama tisa
Vreme je besplatno — jer nisi čekao
Da upecaš drugo do svoga Narcisa

tni čitaoci su i cenzori, čije ime je garancija i preporuka za knjigu i takođe je na istaknutijem mestu od piščevog. Drugi tip čitaoca je »čitalac — prosjak«, često samo slušalac baroknih besjeda, tako da Pavić vidi srpskog baroknog pisca »u senci premoćnog »potpisanog čitaoca«, s jedne strane, i u senci ograničenih moći čitaoca — prosjaka« ili nepismenog slušaoca književnog dela, s druge strane.

Za svoje pravo mesto, za izlazak iz senke, taj pisac se bori još uvek«.

Sam Pavić će, ne bez baroknih podsticaja, ponovo izvesti čitaoca iz senke i dati mu status čas koautora, čas junaka romana.

Pavić veoma rado citira *Karla J. Fridriha (Carl J. Freidrich)* i njegovo djelo o episi baroka, videći barok kao »rijeku sa dva ušća« i kao napor da se »neizvodljivo izvrši u svim pravcima«, između ostalog i zato što su te definicije baroka slikovite i gotovo da nude fantastičnu predstavu. Pavić će se istog određenja baroka sjetiti i znatno kasnije, kada bude pisao o baroknim elementima u **Hazarskom rečniku**, o čemu ćemo govoriti na drugom mjestu u ovoj knjizi. Tamo će riječ »neizvodljivo« biti zamijenjena riječju »nemoguće«, pa će se definicija baroka primaci nadrealističkim definicijama i predstavama.

Pavić se, naravno, bavi i svečanom prepiskom između Hilandara i Dubrovnika »povodom prastarog običaja svijeće« još iz doba srpskog carstva, koji su kao neku vrstu crkvenog poreza, Dubrovčani plaćali carskom manastiru. Prepiska je, očevidno, bila podsticajna za Pavićevu prozu, gdje nalazimo motive vezane za pomenuti običaj, naravno — u prozi »s dubrovačkom tematikom«.

Pisma *Mihe Kuveljića* iz 1660. godine o smrti *Alage Šabanovića* iz Novoga i o držanju pokojnikove porodice — pisma kojima Pavić u svojoj istoriji baroka posvećuje punu pažnju — motivski su porediva s Pavićevom pričom **Jedanaesti prst (jedno pismo mrtvima)**. Sama priča je stilski motivisana kao pismo Kuvelje Grka od 6. IV 1667. godine, dopunjeno samo postskriptumom piščevim, kojem se čitalac podsjeća da je 6. IV 1667.

gonetkama«, gdje se čitalac mora dovijati da čita tekst u raznim pravcima (od kraja prema početku i s desna u lijevo) i da koristi svoja znanja o brojčanoj vrijednosti slova kako bi riješio neku zagonetku. Pritom metafora i alegorija igraju značajnu ulogu. Nekad pjesnik nudi i odgonetku, a nekad nastoji da pjesmu ostavi neodgonetnutom i hermetičnom. Teško je pretpostaviti da sve to nije uticalo na jednog Pavića koji tom pjesništvu i postupku zagonetanja, odgonetanja i pjesme — rebusa posvećuje značajnu pažnju u svojoj knjizi o baroku, tim prije što su analogni postupci lako prepoznatljivi u Pavićevoj prozi, uključujući i numeričku vrijednost slova. Ovim postupcima zagonetanja treba dodati i »magični kvadrat«, koji je kao spoj matematičko-pitagorejskog i jezičkog, mogao biti podsticajan za Pavićevu »hazarsku prizmu«.

Mogućno je naći dosta podsticajnog i u drugim dvjema Pavićevim književnoistorijskim sintezama za njegovu prozu, ali smo, uglavnom, ta mjesta uočili kada smo prikazivali Pavićeve pojedinačne književnoistorijske studije, pa bi njihovo ponovno isticanje moglo donijeti manje dopuna a više ponavljanja. Napomenućemo samo da poglavlje **Radanje nove osjećajnosti** u predromantizmu potvrđuje senzibilitet pisca fantastike i ljubitelja mitologije.

Ovim je završen naš prikaz Pavićevih naučnih radova. Nismo se bavili ni metodologijom, ni vjerodostojnošću Pavićeve istorije književnosti — to nas, u ovom času, ne zanima — već smo tragali samo za onim mjestima koja su nam mogla ponešto otkriti od tajni Pavićevog književnog zanata, poneki tematsko-motivski izvor, poneko načelo, pa i poneki književni uzor. Pavić »dvozanadžija« učio je svoje zanate uporedo: baveći se istorijom književnosti, ulazio je u tajne spisateljskog zanata i otkrivao nove majdane. Nekim od naših nalaza našli smo već potvrdu u Pavićevim pričama; druge ćemo provjeriti na Pavićevim romanima u oledima koji upravo slijede.

Odlomak iz knjige »Hazarska prizma«